

Олександр ЛИСЕНКО,
Валерій ГРИЦЮК

ПЛАНИ ВІЙНИ

У статті зроблена спроба порівняльного аналізу оперативних планів початкового періоду Великої Вітчизняної війни та їх реального втілення.

Ключові слова: Велика Вітчизняна війна, оперативні плани, радянські війська, німецька армія.

В статье сделана попытка сравнительного анализа оперативных планов начального периода Великой Отечественной войны и их реального воплощения

Ключевые слова: Великая Отечественная война, оперативные планы, советские войска, немецкая армия.

In the article was made an attempt of comparative analysis of the operational plans of the initial period of the Great Patriotic War and their actual implementation.

Keywords: Great Patriotic War, operational plans, the Soviet troops, the German Army.

З початком Другої світової війни та окупації Польщі відбулося безпосереднє зіткнення двох сил, які прагнули до геополітичного лідерства. Підписання 23 серпня 1939 року пакту про ненапад, таємних протоколів до нього про розподіл сфер впливу, договору від 28 вересня про дружбу і кордони між СРСР та нацистською Німеччиною лише відтермінували початок війни між ними. Проте обидві сторони щодо цього не мали ілюзій. Процеси планування та підготовчі заходи радянсько-німецької війни розпочалися й проходили майже паралельно, хоча і були оповиті завісою таємничості.

Конкретну розробку плану війни проти СРСР і безпосереднє проведення підготовчих заходів німці розпочали з червня 1940 року. 21 липня того року А. Гітлер наказав головнокомандувачу Сухопутних військ підготувати план військової кампанії проти Радянського Союзу¹.

Основні стратегічні ідеї війни проти СРСР Гітлер висловив на нараді керівних діячів Німеччини в Бергхофі 31 липня 1940 року. Війна проти СРСР мала розпочатися навесні 1941. Уся кампанія, вказував він, має сенс лише в тому разі, якщо Радянський Союз буде розгромлений у результаті одного нищівного удару, припинення ж наступу під час зими вважалося небезпечним. При цьому потрібно було знищити радянські війська у західній частині СРСР, не допустити їх відходу на схід. Мета кампанії полягала у тому, щоб захопити Ленінград, Москву, Україну і

нафтові райони Кавказу, досягти рубежів, звідки російська авіація не здатна буде завдати ударів по імперській території, а німецька авіація матиме змогу зруйнувати ще не захоплені об'єкти на Уралі – Астрахань – Волга – Архангельськ. Йшлося про два удари: на півдні – у напрямі Києва, з одночасною нейтралізацією району Одеси авіацією, і на півночі – через прибалтійські держави на Москву. Наступна операція з метою досягнення нафтоносних районів Баку відкладалася на пізніше.

На основі цих ідей проекти планів війни паралельно готувалися у штабі оперативного керівництва Верховного командування, Генеральному штабі сухопутних військ, а також оперативними групами під керівництвом генералів Маркса і Зондерштерна. В основу планування лягли теоретичні погляди німецького командування щодо ведення воєнних дій, які знайшли своє підтвердження у війнах Німеччини проти Польщі та Франції. Суть їх зводилась до того, що війни повинні бути „тотальними”, кампанії – „блискавичними”, а операції – стрімкими й рішучими. Визначальною формою операцій стратегічного та оперативного рівня вважалася глибока наступальна операція з оточення і знищення великих угруповань супротивника, а головними способами її проведення – стрімке просування ударних угруповань танкових і моторизованих військ на напрямках, що сходяться, й наступне знищення оточених сил супротивника піхотними з'єднаннями.

Два основних варіанти плану війни проти СРСР були розіграні на воєнно-стратегічній грі у штабі оперативного керівництва Верховного командування (ОКХ), яка тривала 28 листопада – 7 грудня 1940 року². Успішніший варіант ліг в основу документа, іменованого на початку „план Фріц” і підписаного Гітлером 18 грудня 1940 року у вигляді директиви № 21, що стала основною у комплексі документів планування війни проти СРСР, відомого як „план Барбаросса”³.

Положення директиви № 21 конкретизовані в директиві про стратегічне зосередження і розгортання, відданої 31 січня 1941 року Головним командуванням Сухопутних військ. У додатках до цієї директиви давалася оцінка Червоній армії станом на 1 січня 1941 року. Слід зазначити, що командування вермахту істотно помилялося у визначенні кількості й дислокації радянських військ. Зокрема за даними гітлерівської розвідки, на південь від Прип'ятських боліт могло перебувати до 48 радянських розрахункових дивізій. Насправді на території України тільки в прикордонних округах розміщувалося 70 стрілецьких, танкових, механізованих і кавалерійських дивізій, а з урахуванням двох повітрянодесантних корпусів, військ 14 укріпрайонів, окремих з'єднань і частин артилерії, спеціальних військ та військ НКВС лише сухопутні війська прикордонних українських округів налічували близько 95 розрахункових дивізій.

З метою підготовки до війни проти Радянського Союзу німецьке командування вже з липня 1940 року розпочало перегрупування військ

на схід. До кінця року на територію Польщі з Франції було передислоковано ряд об'єднань та з'єднань загальною чисельністю майже 500 тис. осіб. Основні перегрупування німецьких військ здійснювалися з лютого до червня 1941 року п'ятьма ешелонами. До кордонів Радянського Союзу спрямовувалося 77 % особового складу вермахту, 19 танкових дивізій із 21 та всі моторизовані. Висування військ у вихідні райони розпочалося 10 червня, а з 18 червня дивізії перших ешелонів займали вихідні положення для наступу. До кінця 21 червня всі приготування були завершені.

На фронті від Влодави до гирла Дунаю була розгорнута група армій „Південь” (командувач – генерал-фельдмаршал Рундштедт) у складі 6-ї, 17-ї, 11-ї армій та 1-ї танкової групи вермахту, 3-ї і 4-ї румунських армій та угорського армійського корпусу. Усього в цій групі армій налічувалося 57 дивізій і 13 бригад, зокрема піхотних дивізій – 45, танкових – 5, моторизованих – 4, охоронних – 3; піхотних бригад – 6, моторизованих – 3, кавалерійських – 4. Із загальної кількості з'єднань групи армій „Південь” 13 піхотних дивізій і 9 бригад були румунськими і 4 бригади – угорськими. У групі армій „Південь” в бойових частинах і з'єднаннях налічувалося 992 тис. осіб, 15 940 гармат, 725 танків. Порівняння складу цього угруповання, наявних у ньому сил та засобів з групою армій „Центр” (820 тис. осіб, 14 390 гармат, 1765 танків) може бути ще одним свідченням того, що на початку війни південний напрям гітлерівське командування не розглядало як основний⁴.

Задум операції групи армій „Південь” полягав у тому, щоб, наступаючи сильним „кулаком” у складі 1-ї танкової групи і 6-ї армії з рубежу Холм, Томашув, стрімко вийти в район Києва, просунути танковими військами далі на південний схід, у тил радянським військам, знищити радянські з'єднання в Україні, на захід від Дніпра, захопити переправи на цій річці в районі Києва і на південь, створивши тим самим передумови для продовження операції на Лівобережжі.

17-та армія мала прорвати оборону радянських військ на північний захід від Львова, стрімко вийти в район Вінниці, Бердичева і надалі, залежно від ситуації, продовжувати наступ у південному чи південно-східному напрямі. До завдань 11-ї армії входило створювати видимість розгортання великих сил у північно-східній Румунії і тим самим сковувати радянські війська, а з розвитком подій перешкоджати відходу радянських з'єднань з Молдавії й України за допомогою удару в напрямі Могилів-Подільський – Вінниця. 3-тя румунська армія діяла разом з 11-ю німецькою. 4-та румунська армія отримала завдання на шостий день війни почати демонстративні дії на фронті на південь від Яс і бути готовою просуватися на схід з метою окупації Бессарабії.

Наступ групи армій „Південь” підтримував 4-й німецький повітряний флот (близько 800 бойових літаків) і румунські військово-повітряні сили (до 500 бойових літаків).

Для боротьби в тилу радянських військ були підготовані частини особливого призначення під кодовою назвою „Брандербург–800”. Вони мали завдання здійснювати акти диверсій і зчиняти паніку в тилу радянських військ.

Для нарощування сил у ході наступу створювався резерв Головного командування Сухопутних військ у складі 24 дивізій, з них 4 піхотні дивізії мали прибути до 4 липня 1941 року й поповнити групу армій „Південь”.

На Чорному морі німецьких кораблів до початку війни не було. Румунські сили налічували 2 допоміжні крейсери, 7 есмінців і міноносців, підводний човен, 3 торпедні катери, 1 мінний загороджувач, 3 канонерські човни, 12 тральщиків, усього – 29 одиниць.

Такими були плани німецького та румунського командування щодо проведення „східної кампанії”, а також задіяні сили.

У Радянському Союзі Головна військова рада ще 21 листопада 1939 року, враховуючи зміни у воєнно-політичній ситуації в Європі та початок Другої світової війни, внесла суттєві зміни в плани військового будівництва на третю п'ятирічку (1938–1942 рр.). В середині 1940 року був підготований перший варіант плану стратегічного розгортання на Заході, який у подальшому зазнав уточнень та переробок⁵. Слід наголосити, що при плануванні підготовки і застосування збройних сил, військово-політичне керівництво країни враховувало недостатній рівень боєздатності військ. Про це свідчать, зокрема, результати роботи комісії щодо прийому Наркомату оборони СРСР С. Тимошенком від К. Ворошилова у травні 1940 року⁶.

На виконання рішень Головної військової ради від 16 серпня 1940 року 18 вересня того самого року до ЦК ВКП(б) і Ради Народних Комісарів надійшли „Міркування про основи стратегічного розгортання збройних сил Радянського Союзу на заході і сході на 1940 – 1941 рр.”, підписані наркомом оборони Маршалом Радянського Союзу С. Тимошенком і начальником Генерального штабу генералом армії К. Мерецьковим⁷.

5 жовтня 1940 року документ обговорювався з керівниками партії й уряду. При розгляді „Міркувань” наркому оборони були дані вказівки, згідно з якими він і начальник Генштабу 14 жовтня 1940 року представили до ЦК ВКП(б) допрацьовані пропозиції. На відміну од доповідної записки від 18 вересня 1940 року у цьому документі вказувалося на потребу на західному напрямі основного угруповання у складі Південно-Західного фронту. Паралельно з цим належало прискорити здійснення заходів щодо зміцнення воєнної могутності Радянського Союзу та його Збройних Сил⁸.

На західних кордонах СРСР передбачалося розгортання чотирьох фронтів: Північного, Північно-Західного, Західного і Південно-Західного, на формування управлінь яких відрядили основний склад штабів Ленінградського, Прибалтійського особливого, Західного особливого і Київського особливого військових округів. Штаб Одеського військового округу передавав зі свого складу управління 9-ї армії, яке підпорядковувалося Південно-Західному

фронту. Надалі ці положення не раз поточнювали, однак всі основні документи того часу передбачали підготовку Червоної армії до ведення наступальних дій. Вважалося, що війна розпочнеться з відбиття удару супротивника. У початковій її фазі радянська авіація мала захопити панування в повітрі і завдати ударів по районах зосередження військ супротивника та його стратегічних об'єктах у тилу. Стрілецьким військам армій прикриття належало стримати наступ ворога, а механізованим корпусам – завдати контрударів по основних угрупованнях і створити умови для рішучого наступу. Ворог мав бути розбитий на чужій території і малою кров'ю.

Основним видом воєнних дій вважався стратегічний наступ, що складався з фронтових наступальних операцій. Вони могли розгортатися на фронті до 300 км і в глибину до 250 км з темпом наступу 10–15 км на добу⁹. Головний удар війська Південно-Західного фронту мали завдати в напрямі на Люблін, Краків, у подальшому розвивати успіх в напрямі Бреслау. Другий удар планувався з Буковини у південному напрямі, де зустрічним ударом військ Південного фронту передбачалося оточити війська супротивника на території Румунії.

Керівництво Радянського Союзу вже через 11 діб після затвердження „плану Барбаросса” довідалося про його зміст. Наркомат оборони та Генеральний штаб мали достовірні дані про хід стратегічного розгортання вермахту, створення трьох груп армій тощо¹⁰.

Розроблені оперативні плани війни з Німеччиною було вирішено перевірити в ході воєнно-стратегічних ігор та командно-штабних навчань. Дві двосторонні оперативно-стратегічні гри пройшли в Генеральному штабі 2 – 6 та 8 – 12 січня 1941 року. Вони в цілому підтвердили передбачення радянського військового керівництва та одночасно дали змогу виявити ряд проблемних питань. Після проведення цих ігор начальником Генерального штабу був призначений Г. Жуков, його заступником – М. Ватутін, командувачем Київського особливого військового округу став М. Кирпонос, очільником Одеського військового округу залишався Я. Черевиченко¹¹.

Розвідносення з початку 1941 року набували все тривожнішого змісту. До 20 квітня стало відомо про зосередження на східному напрямі понад 90 німецьких дивізій та інші кроки, спрямовані на підготовку Німеччини і її союзників до війни¹². За цих умов Генеральний штаб отримав дозвіл на проведення з лютого комплексу заходів у руслі підготовки до очікуваних бойових дій. Прискорювалися процеси оперативного планування, оргштатні заходи, програми переозброєння, оперативне обладнання ТВД, приховане відмобілізування військ і висування армій резерву Головного Командування в райони оперативного призначення тощо¹³.

На підставі директив НКО в Генеральному штабі й у штабах військових округів і флотів розроблялися плани прикриття округів і флотів, однак ця робота закінчилася лише незадовго до війни.

За планом прикриття в Київському особливому військовому окрузі на фронті 800 км розгорталися 5-та, 6-та, 26-та і 12-та армії. У резерв округу виділялися 31-й, 36-й, 37-й, 7-й, 55-й стрілецькі, 5-й кавалерійський, 9-й, 19-й, 15-й, 24-й механізовані корпуси. У безпосередньому підпорядкуванні округу планувалося мати 4 авіаційні дивізії, ще 8 авіадивізіям належало прибути в перші три дні мобілізації.

Одеський військовий округ директиву №503874 отримав 6 травня. Для оборони державного кордону від Ліпкан до гирла річки Дунай, а також узбережжя Чорного моря до Одеси включно на ділянці загальною довжиною до 650 км розгорталися 35-й і 14-й стрілецькі корпуси і 9-та кавалерійська дивізія 2-го кавалерійського корпусу, всього 6 дивізій. Для оборони Криму призначався 9-й стрілецький корпус, що мав дві стрілецькі й одну кавалерійську дивізії. 18-й механізований корпус, 2-й кавалерійський корпус (одна кавалерійська дивізія), 116-ту і 150-ту стрілецькі дивізії планувалося використовувати для завдання ударів у смугах дій 35-го і 14-го корпусів. У резерві командувача округу залишалося управління 48-го стрілецького корпусу і 74-та стрілецька дивізія. Узбережжя Чорного моря від Одеси до Керченської протоки війська округу мали обороняти разом з Чорноморським флотом, зокрема, його Одеською і Севастопольською військово-морськими базами, Очаківським і Керченським секторами берегової оборони¹⁴.

У розпорядження Головного командування надавалося три стрілецькі дивізії КОВО, 2-й механізований корпус Одеського округу, а також 1-й, 2-й, 3-й, 4-й авіакорпуси і 18-та окрема авіадивізія бомбардувальної авіації далекої дії.

Ці війська на території України становили перший стратегічний ешелон, призначений для відбиття удару супротивника, прикриття відмобілізування і розгортання радянських збройних сил. У першому ешелоні армії прикриття безпосередньо на державному кордоні належало розгорнути 26 дивізій. На важливих напрямках стрілецькі дивізії мали смуги 25–30 км по фронту і повинні були спиратися на укріплені райони, що зводилися вздовж державного кордону. Глибина оперативної побудови армії прикриття забезпечувалася наявністю майже в кожній армії механізованих корпусів. Деякі армії, крім того, володіли резервом із окремих стрілецьких дивізій. Усього в другому ешелоні армії прикриття перебувало 19 дивізій. Вони повинні були розташовуватися за 25–75 км від державного кордону. Київський особливий воєнний округ у безпосередньому підпорядкуванні мав найсильніші резерви в Червоній армії: 15 стрілецьких, 8 танкових, 4 механізовані і 1 кавалерійську дивізії, це було втричі більше, ніж у другому за потужністю Західному особливому окрузі. Для підтримки військ КОВО з повітря всього планувалося залучити 19 авіаційних дивізій.

Розподіл військ першого стратегічного ешелону по фронті, а також глибина їхнього ешелонування були неоднакові і залежали од важливості напрямів, що прикривалися, і географічних умов місцевості. Найсильніші угруповання створювалися на таких напрямках: у Київському окрузі – на ковельсько-луцькому, львівському і чернівецькому; в Одеському окрузі – на бельцькому і кишинівському.

Оперативне розміщення радянських військ на території України підпорядковувалося завданням переходу в наступ, який повинен був розпочатися одразу після відбиття удару супротивника. Дуже сильне угруповання військ зосереджувалося на львівському виступі, в той же час його фланги не були належним чином забезпечені. Передбачалося, що львівський виступ матиме велике значення для організації сильних ударів по супротивникові і організації наступу радянських військ.

У той час, коли розроблявся план прикриття, супротивник уже закінчував стратегічне зосередження поблизу кордонів УРСР, й інформація про це надходила як у штаби округів, так і в Генеральний штаб. Проте можливість раптових дій ворога в планах не враховувалася. Недосконалість „Плану оборони державного кордону 1941 р.” виявилася вже в процесі його розробки. Військова рада Одеського округу у своїй доповіді від 20 червня 1941 року наголошувала, що супротивник у смузі округу вже до 1 червня 1941 року мав подвійну, а на окремих ділянках – потрійну перевагу в піхоті, артилерії і танках. Найпотужніші угруповання він зосередив на ділянках Липкани – Яси (до 12 дивізій) і Бирлад – Галац (до 8 дивізій). Аналізуючи можливі дії військ супротивника, автори доповіді припускали, що він завдасть удару у стик Київського й Одеського військових округів, причому головного варто очікувати на бельцькому напрямі, аби найкоротшим шляхом опанувати рубіж річки Дністер і надалі розвивати удар у північному і північно-східному напрямках по тилах Київського округу. У зв'язку з цим військрада Одеського округу просила підсилити війська прикриття і пропонувала на воєнний період у його смузі розгорнути дві армії, а штабу ОдВО вже в мирний час надати статус фронтового управління. Крім того, формулювалися пропозиції щодо проведення наступальної операції в Румунії на двох операційних напрямках. Передбачалося у взаємодії з Чернівецькою армійською групою КОВО оточити й знищити румуно-німецькі війська в Буковині¹⁵. Не очікуючи затвердження цих пропозицій, штаб ОдВО віддав вказівки командирам корпусів на відпрацювання своїх часткових планів початкового періоду війни¹⁶.

Стратегічне розгортання радянських збройних сил на заході розпочалося у квітні – червні 1941 року. До 10 червня було здійснено призов 802 тис. осіб приписного складу під виглядом військово-навчальних зборів та інших заходів, у тому числі понад 270 тис. в Україні¹⁷. Це стало по суті справи частковою прихованою мобілізацією, що дало змогу поповнити окремі з'єднання

і частини до штатів, близьких до воєнного часу. 4 червня була віддана директива про призов 38 550 чоловік для комплектування укріплених районів західних прикордонних округів. Однак мобілізація тільки особового складу не забезпечувала приведення з'єднань у повну боєздатність. Автотранспорт і кінський склад надходили до армії в дуже обмеженій кількості.

У травні – червні 1941 року почалися перегрупування військ усередині прикордонних військових округів. З Київського в Одеський округ передислокувалося управління 2-го кавалерійського корпусу. До складу Одеського округу для оборони Криму в період з 19 до 23 травня передавалися управління 9-го стрілецького корпусу і 106-та стрілецька дивізія з Північно-Кавказького округу, а також 32-га кавалерійська дивізія з Київського військового округу.

Напередодні війни з метою створення запланованих угруповань військ на території України почалася передислокація частини сил внутрішніх військових округів на захід. У вихідні райони виводилися війська другого стратегічного ешелону Червоної армії. 13 травня 1941 року Генеральний штаб віддав ряд директив на висування військ із внутрішніх військових округів: Уральського (22-га армія), Привольського (21-ша армія), Орловського (20-та армія), Харківського (25-й стрілецький корпус), Північно-Кавказького (19-та армія) – на рубіж річок Західної Двіни і Дніпра. 22 травня – 1 червня почалося перевезення 16-ї армії із Забайкальського військового округу на Правобережну Україну. За директивами Генштабу були визначені наступні терміни зосередження військ у нових районах: 22-й армії – 2–3 липня, 21-й армії – 17 червня – 2 липня, 16-й армії – 15 червня – 10 липня, 19-й армії – 1–10 червня, 25-му стрілецькому корпусу – 11–13 червня. Відповідно до плану стратегічного розгортання тільки дві армії (20-та і 22-га) висувалися на західний напрям, решта зосереджувалася на території України. 19-та спрямовувалась у район Черкаси – Біла Церква; 16-та – у район Старокостянтинів – Бердичів – Проскурів; 21-ша – у район Чернігів – Конотоп. Усього з внутрішніх округів на південно-західний напрям висувалися 25 дивізій, 7 управлінь корпусів і 4 управління армій¹⁸. Ця передислокація стала початком стратегічного зосередження радянських військ. Висування здійснювалося з дотриманням найсуворіших вимог щодо маскування, з великою обережністю, поступово, без інтенсифікації звичайного графіка роботи залізниць.

Пропозиції військової ради Одеського округу були взяті до уваги і 21 червня згідно з постановою Політбюро ЦК ВКП(б) утворювався Південний фронт. Однак формування управління Південного фронту покладалося на Московський військовий округ, а не на Одеський. Таке рішення не відповідало тогочасній обстановці, і було явно невдалим. До складу Південного фронту вирішили включити, крім 9-ї армії і 9-го окремого стрілецького корпусу, також 18-ту армію, управління з Харківського

військового округу. До 18-ї армії входили 17-й стрілецький корпус (96-та, 60-та, 164-та стрілецькі дивізії) і 16-й механізований корпус (15-та і 39-та танкові і 240-ва моторизована дивізії) з 12-ї армії Київського округу.

Ще з 15 травня було наказано завантажити боєкомплект у бронетехніку, з 27 травня – розпочати будівництво КП фронтів, 14 червня ОдВО виділяв зі свого складу і направляв у Тирасполь армійське управління, а 19 червня з управління КОВО виділялось управління Південно-Західного фронту і скеровувалося у м.Тарнопіль (Тернопіль)¹⁹.

За результатами заходів, вжитих у травні – червні 1941 року і спрямованих на збільшення чисельності з'єднань і частин, а також передислокації військ, угруповання радянських військ у прикордонних округах в Україні станом на 21 червня 1941 року було таким. Охорону державного кордону здійснювали 19 прикордонних загонів та 4 полки НКВС. Прикордонні загони мали від 1000 до 3000 чоловік особового складу і охороняли ділянки державного кордону завдовжки 140–160 км. На озброєнні прикордонного загону звичайно перебувало 60–90 ручних, 32–48 станкових кулеметів, 40–50 50-мм мінометів. Артилерії прикордонні загони не мали. У Київському особливому та Одеському військових округах розміщувалося відповідно 58 і 22 стрілецьких, танкових, механізованих і кавалерійських дивізій; 14 УР; 2 повітрянодесантних корпуси; 24 окремі з'єднання і частини артилерії РКК. Тут зосереджувалося 1 094 500 чоловік особового складу, 19 188 гармат і мінометів, 5 528 танків. Дії сухопутних військ з повітря мала забезпечити 21 авіаційна дивізія (в тому числі 36-та вад ППО країни), у яких було 3472 справних літаки. Крім того, зі складу військ ППО країни для прикриття Києва призначалося 4 винищувальних авіаційних полки та по одному – на прикриття Одеси й Кривого Рогу. Артилерійські дивізії ППО прикривали Київ і Львів; бригади ППО – Дрогобич та Одесу; окремий артилерійський полк ППО – Дніпропетровськ, окремі дивізіони ППО – інші важливі державні та військові об'єкти. Військово-морські сили, що мали діяти на водних магістралях України, склалися з Чорноморського флоту, Дунайської та Пінської флотилій²⁰.

Близько 23 години 21 червня 1941 року начальник штабу Одеського військового округу М.Захаров з КП у Тирасполі передав розпорядження усім військам округу підняти по бойовій тривозі і вийти з населених пунктів, частинам прикриття зайняти свої райони, авіації до світанку розосередитись на польових аеродромах²¹. Подальші події підтвердили доцільність цих застережливих заходів.

Телеграма на приведення у бойову готовність системи ППО, частин і з'єднань військових округів, флотів та флотилій відправлена з Москви о 00.30 22 червня 1941 року. У Київському особливому військовому окрузі війська прикриття були підняті по тривозі, однак вийти у призначені райони в більшості випадків не встигли.

Україні судилося одній з перших серед радянських республік зазнати усіх жахів гітлерівської навали. У передсвітанкову пору 22 червня 1941 року світ ще не знав про початок найкривавішої і найзгубнішої з усіх воєн, а на українських теренах уже лилася кров. Бомбардувальники Люфтваффе завдали ударів по радянських містах. Загальна глибина дій авіації досягла 300–400 км.

На Півдні о 3-й годині 15 хвилин ворожа авіація бомбила Очаків і Севастополь. З 3.30 до 4.30 були завдані авіаційні удари по радянських стаціонарних аеродромах. У результаті своєчасного перебазування авіації на польові аеродроми втрати літаків унаслідок першого удару були незначними – всього 12 одиниць. За перший день війни у повітряних боях збито 20 румунських літаків. З 3.30 почались артилерійський обстріл і спроби супротивника форсувати Прут, які були відбиті радянськими військами. На річці Прут радянська сторона утримувала кілька мостів. З 24 червня у Вінниці розгорталось управління Південного фронту, командувачем якого був призначений І. Тюленев. Про його створення штаб ОдВО не знав і довідався тільки після телефонного дзвінка командувача²².

Внаслідок неправильної оцінки обстановки Головна Військова Рада 22 червня віддала директиви №2 і №3, які вимагали од військ наступальних дій з рішучими цілями. Військам Південно-Західного фронту було наказано силами 5-ї і 6-ї армій (не менше п'яти механізованих корпусів) та всією авіацією фронту за підтримки авіації Головного Командування завдати ударів на Люблін по напрямках, що сходяться, оточити і знищити угруповання супротивника, яке наступало з фронту Володимир-Волинський, Кристинополь, і до кінця 24 червня опанувати район Любліна. 9-та армія одержала завдання прикривати державний кордон у своїй смузі і не допускати вторгнення супротивника на радянську територію²³. В дію приводився механізм стратегічної наступальної операції радянських військ, проте реалізувати заплановане не вдалося. Зустрічну битву, що розгорнулася у прикордонних районах, радянська сторона програла. Проте війська Південно-Західного фронту, маючи найбільшу чисельно-якісну перевагу над супротивником на всьому радянсько-німецькому фронті, вчинили йому стійкий і впертий спротив. Тут не допустили оточення й розгрому основних сил, як це сталося на Західному фронті.

Війська Південно-Західного фронту вели запеклі бої з головними силами групи армій „Південь”. Контрудари 15-го і 8-го механізованих корпусів у районі Бродів зупинили супротивника і полегшили відхід 6-ї, 26-ї і 12-ї армій зі львівсько-перемиського виступу. 25 червня в районі Рівного завдали контрударів по супротивнику 9-ї і 19-ї механізовані корпуси, що затримали ворога на цьому напрямі до 7 липня²⁴.

Для керівництва Збройними Силами СРСР у воєнний час рішенням ЦК ВКП(б) і уряду 23 червня створено Ставку Головного Командування

Збройних Сил СРСР під головуванням Маршала Радянського Союзу С.Тимошенка. 30 червня 1941 року спільною постановою Президії Верховної Ради СРСР, Ради Народних Комісарів СРСР і Центрального Комітету ВКП (б) сформовано Державний Комітет Оборони, в якому зосереджувалася уся повнота влади в країні²⁵.

25 червня Головне Командування радянських збройних сил переконалося, що війська першого стратегічного ешелону не зможуть зупинити просування супротивника і, тим паче, завдати відповідного удару та перенести бойові дії на ворожу територію. Життя поставило нове завдання – шляхом проведення оборонних операцій знекровити ворога і створити умови для контрнаступу. 26 червня командувач Південно-Західного фронту отримав директиву на підготовку оборони по лінії старого державного кордону. Організований відхід військ загальновійськових армій на вказаний рубіж мали забезпечити контрудари механізованих корпусів по головному ударному угрупованню групи армій „Південь”. Враховуючи стійкіше становище на південно-західному напрямі і катастрофічне на західному, 19-та й 16-та армії другого стратегічного ешелону, які завершували розгортання на території України, були перекинуті в Білорусію.

30 червня на основі директиви Ставки відданий бойовий наказ командувача військ Південно-Західного фронту за № 0027²⁶ про організований відхід військ Південно-Західного фронту з метою підготовки і здійснення з 9 липня оборони по рубежу укріпрайонів старого державного кордону. Проміжний рубіж відходу – Сарни, Остріг, Чортків, Коломия, Берегомет – було наказано утримувати до 6 липня. З цього самого часу мав розпочатися відхід правого крила Південного фронту на рубіж річки Дністер.

У той час, як на напрямі головного удару супротивника прикордонне бойовище завершувалося, у смузі Південного фронту румунські війська, що очікували закінчення розгортання німецької 11-ї армії, вели розвідку боєм з метою захоплення плацдармів на східному березі річки Прут. Відсутність тут у червні великомасштабних бойових дій дала змогу радянському командуванню підготуватися до відбиття вторгнення головних сил супротивника й зустріти його наступ, що почався з 2 липня, більш організовано. Головний удар супротивника, який наступав у загальному напрямі на Могилів-Подільський, Жмеринку, прийняла на себе 9-та армія. З липня супротивнику удалося захопити плацдарми на лівому березі річки Прут у районі Яс, звідки він розгорнув наступ на північний схід і за шість днів просунувся на 60 км. Темп і глибина наступу німецьких і румунських військ на Могилів-Подільському напрямі порівняно з іншими ділянками фронту були невисокими²⁷.

Проте становище військ Південно-Західного і Південного фронтів значно погіршилося. Через відсутність взаємодії між військами 5-ї і 6-ї армій послабився стик між ними. Супротивник кинув у район на Острог два моторизованих корпуси. Спроба командування Південно-Західного

фронту прикрити цей напрям силами двох дивізій 7-го стрілецького корпусу, перегрупованого з Південного фронту, виявилася запізнілою і невдалою. Військам Південно-Західного фронту реалізувати задум на відхід та організацію оборонної операції по лінії старого кордону повною мірою не вдалося. Німецькі війська, і далі завдаючи головного удару у напрямі Рівне – Житомир – Київ, і другого на Тернопіль – Проскурів – Вінницю, з 1 до 9 липня здолали опір радянських військ в Шепетівському, Ізяславському, Старокостянтинівському, Проскурівському укріпрайонах першої смуги та Новоград-Волинському укріпрайоні другої смуги. До 9 липня з'єднання і частини Південно-Західного фронту відступили на рубіж: Коростеньський укріпрайон, на схід від Житомира і Бердичева, Остропільський, Летичівський, Кам'янець-Подільський укріпрайони. Війська правого крила Південного фронту до цього часу вели оборонні дії на фронті Кам'янець-Подільський, Могилів-Подільський, на захід від Кишинева. Лівofлангові дивізії 9-ї армії, взаємодіючи з Дунайською військовою флотилією, продовжували оборону рубежів по річці Прут і Дунай²⁸.

Аналіз воєнно-стратегічної обстановки напередодні радянсько-німецької війни свідчить, що в основі стратегічного плану держав „Осі” щодо війни проти СРСР лежала ідея раптового і потужного першого удару з метою швидкого розгрому і знищення головних сил Червоної армії в смузі між кордоном та річками Західна Двіна й Дніпро з наступним стрімким просуванням углиб країни для захоплення найважливіших політичних і промислово-економічних центрів. Як і передбачалося, поблизу західних кордонів Радянського Союзу розгорталися головні сили армії Німеччини, а також великі сили армій її союзників. Усі ці війська зосереджувалися в трьох стратегічних угрупованнях, призначених для масованих ударів на найважливіших стратегічних напрямках. Основні зусилля концентрувалися у смузі групи армій „Центр”. Відповідно до задуму військово-політичного керівництва, південний або український напрям у початковий період війни був важливим, але не головним. Розраховуючи на швидкий розгром головних сил Червоної армії, командування виходило з недостовірних даних про дійсне угруповання радянських військ.

Усвідомлюючи неминучість зіткнення з грізним супротивником, керівництво Радянського Союзу докладало величезних зусиль щодо підготовки країни та збройних сил до війни. Після початку Другої світової війни було розгорнуто 125 нових стрілецьких дивізій, сформовано 29 механізованих корпусів, 27 артилерійських полків та 10 протитанкових бригад РГК, 25 авіаційних дивізій, повністю реорганізована система ППО, проводилася активна підготовка театрів воєнних дій. Основні сили Червоної армії зосереджувались на заході країни і не викликає сумнівів те, що вони готувались до зіткнення з гітлерівською військовою машиною. Стратегічні погляди на майбутню війну полягали у тому, що після відбиття наступу

супротивника ворог мав бути розгромлений в ході просування Червоної армії на чужій території „малою кров'ю”. На відміну від потенційного супротивника радянське керівництво вважало південно-західний напрям головним і зосереджувало тут основні ударні угруповання.

Заходи щодо мобілізаційного розгортання військ розпочалися в СРСР у травні 1941 року під виглядом призову приписного складу на навчальні збори. За планом стратегічного розгортання збройних сил, з середини травня здійснювалася передислокація армій другого стратегічного ешелону, а з середини червня – дивізій першого стратегічного ешелону у райони бойового призначення. Однак створення угруповання військ до початку війни не було закінчено. Понад 35 % з'єднань першого стратегічного ешелону не прибули в райони, призначені їм за планом прикриття, і перебували в русі. З'єднання і частини прикордонних округів до початку війни не були цілком відмобілізовані і не мали штатної кількості особового складу, озброєння, бойової техніки і транспорту.

У підготовці до війни радянських збройних сил існувало ряд суттєвих недоліків, унаслідок яких Червона армія зазнала болючих поразок під час операцій початкового періоду війни. Насамперед звертає на себе увагу той факт, що в Генеральному штабі основні зусилля направлялися на розробку одного лише варіанта дій військ з початком війни, а саме – наступального, хоча і цей план до кінця не був відпрацьований. Щодо іншого, оборонного варіанта плану, то про його розробку питання навіть не порушувалося. Підготований перед війною „План оборони державного кордону 1941 р.” був не оборонним варіантом плану війни, а планом прикриття відмобілізування і розгортання радянських Збройних Сил.

Відповідно до поглядів, покладених в основу „Плану оборони державного кордону 1941 р.”, вважалося, що війська армій прикриття в ході прикордонних боїв зуміють зупинити супротивника, забезпечать відмобілізування і зосередження головних сил прикордонних військових округів, у результаті чого будуть створені умови для переходу в наступ і перенесення бойових дій на територію ворога. Однак конкретні заходи щодо відбиття перших ударів ворога розроблялися недостатньо, а зміст оборонних дій не відпрацьовувався на жодному з навчань, проведених перед війною. На навчаннях програвалися лише контрудари по супротивнику, що прорвався, і перехід у наступ з перенесенням бойових дій на його територію.

Аналіз „Плану оборони державного кордону 1941 р.” показує, що угруповання військ західних прикордонних округів не повною мірою відповідало виконанню оборонних завдань. Найбільш сильні Західний і Київський особливі військові округи планували розгорнути основну масу військ у білостоцькому і львівському виступах, що глибоко охоплювали угруповання німецьких військ на східно-пруському і люблінсько-

варшавському напрямках. Але в той же час напрями, де очікувалися найбільш імовірні головні удари супротивника, з радянського боку прикривалися слабо.

Найбільш серйозним і важким уроком перших днів війни стало запізнення заходів щодо приведення військ у бойову готовність. Війська армій прикриття, особливо перші ешелони, не були вчасно виведені з районів дислокації і розгорнуті на передбачених рубежах оборони. Їхнє висування в умовах бойових дій, що почалися, привело до не виправдано великих втрат. Неготовність військ прикордонних військових округів до відбиття потужних ударів супротивника виявилася найважливішою причиною, що визначила не вигідний для радянської сторони розвиток подій на початку війни.

ПРИМІТКИ

- 1 Гальдер Ф. Военный дневник. Ежедневные записки начальника генерального штаба сухопутных войск, 1939 – 1942 гг. / [под ред. В.И. Дашичева]. – Т. 2: От запланированного вторжения в Англию до начала восточной кампании (1.7 1940–21.6 1941). – Москва, 1969. – С. 58–62.
- 2 Португальский Р. Маршал Конев. Мастер окружений. – Москва, 2007. – С. 42.
- 3 Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ століття. Історичні нариси у двох книгах. Кн.1 / О.Є. Лисенко, В.В. Стецкевич, А. Айсфельд та ін. – К., 2010. – С. 208–214.
- 4 Там само. – С. 57.
- 5 1941 год – уроки и выводы / В.П. Неласов, А.А. Кудрявцев, А.С. Якушевский и др. – Москва, 1992. – С. 52.
- 6 Акт о приеме Наркомата Оборона Союза ССР тов. Тимошенко С.К. от тов. Ворошилова К.Е. // Известия ЦК КПСС. – 1990. – №4. – С. 193–209.
- 7 1941 год ... – С. 52.
- 8 Стратегический очерк Великой Отечественной войны 1941 – 1945 гг. – Москва, 1961. – С. 101–103.
- 9 Советское военное искусство в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг.: В 3 т. / Военно-научное управление Генерального штаба. – Москва, 1962. – Т. 1. – С. 103–161.
- 10 1941 год ... – С. 80.
- 11 Захаров М. В. Накануне великих испытаний. – Москва, 1968. – С. 126–141.
- 12 Центральный архив Министерства обороны Российской Федерации (далі – ЦАМО РФ). – Ф. 37977. – Оп. 2. – Д. 328. – Л. 225–227.
- 13 1941 год ... – С. 80.
- 14 Захаров М. В. Знач. праця. – С. 150–153.
- 15 ЦАМО РФ. – Ф. 138. – Оп. 12940. – Д. 17. – Л. 1–6.
- 16 Захаров М. В. Знач. праця. – С. 152.
- 17 Там само. – С. 252–253.
- 18 Стратегический очерк... – С. 146.
- 19 Там само. – С. 160.
- 20 Там само. – С. 146–156.
- 21 Захаров М. В. Знач. праця. – С. 155–159.
- 22 Там само. – С. 160–167.
- 23 ЦАМО РФ. – Ф. 48-А. – Оп. 1554. – Д. 90. – Л. 260–262.
- 24 Грецов М.Д. На юго-западном направлении (июнь – ноябрь 1941 года). – Москва, 1965. – С. 53–54.
- 25 Михалев С.Н. Военная стратегия: Подготовка и ведение войн Нового и Новейшего времени. – Москва, 2003. – С. 620–627.
- 26 Сборник боевых документов Великой Отечественной войны. Вып. 36 (22 июня – 11 июля 1941 года). – Москва, 1958. – С. 53–55.
- 27 Там само – С. 277–311.
- 28 Грецов М.Д. Знач. праця. – С. 64–77.